

Het heeft er lang heel slecht uitgezien voor het modernistische 'sanatorium van Tombeek', nabij Overijse. De lijdensweg begon in 1987 toen het ziekenhuis – een sanatorium voor tuberculosepatiënten was het al lang niet meer – de deuren moest sluiten. Het had het Sint-Annaplan van de 'volmachten-rogering' Martens VI, dat zwaar snoeide in de gezondheidszorg, niet overleefd. Daarna ging de aftakeling razendsnel. Een bescherming als monument kon niet verhinderen dat waardevolle elementen werden gestolen, andere in brand gestoken of kort en klein geslagen. Voor een monument zijn leegstand en een gebrek aan onderhoud dodelijk.

Niet dat er niet gezocht werd naar een nieuwe bestemming. Maar de voorstellen om er kantoren, een hotel, luxeappartementen of zelfs een asielcentrum van te maken, draaiden op niets uit. De voorgestelde aanpassingen zou-

SANATORIUM VAN TOMBEEK
'Het had een zeer specifieke functie, en daar is de hele architectuur rond geconcentreerd. Die was dus niet bedoeld om lang bewaard te blijven.'

KRIJG NU DE TERING

Is het sanatorium van Tombeek echt gered? Het is maar wat je redden noemt. Ja, er is een projectontwikkelaar gevonden die het vervallen gebouw nieuw leven mag inblazen. En de Vlaamse overheid kwam met een restauratiepremie over de brug. Maar volgens architectuurhistoricus Luc Verpoest zal de verbouwing het ruimtelijke concept van het sanatorium zwaar aantasten.

DOOR BART BIESBROUCK

den te sterk ingrijpen in de heel specifieke architectuur. De mogelijkheden worden ook beperkt door het gewestplan, waarop de percelen waar het sanatorium ligt als 'zorgzone' zijn ingekleurd. De ruïne van Tombeek groeide uit tot een schandaaldossier van monumentenzorg. Kritiek van het Sint-Lukasarchief en de actiegroep Red Het Sanatorium kreeg ook internationale weerklank. In 2009 prijkte het gebouw zelfs op de lijst van het World Monuments Fund met de honderd meest bedreigde sites ter wereld.

Vorig jaar was er dan eindelijk goed nieuws. Tombeekheide, een nv die voor de gelegenheid is opge-

richt door de Limburgse aannemer Kumpen, bereikte een compromis met het agentschap Ruimte en Erfgoed (nu Onroerend Erfgoed). De nieuwe eigenaar mag de ruïne verbouwen tot een rusthuis met serviceflats, een restaurant en een feestzaal. Niet veel later werd ook de bouwvergunning afgeleverd. En begin dit jaar keerde erfgoedminister Geert Bourgeois (N-VA) een restauratiepremie van 1,6 miljoen euro uit. Het sanatorium is gered. Toch?

Gebouw als machine

Aanvankelijk was ook Luc Verpoest, architectuurhistoricus en voorzitter van Monumentenwacht Vlaanderen, optimistisch. 'Toen

ik vernam dat het een seniorenverblijf wordt, dacht ik dat het goed zou komen. Bewoning met verzorging, dat ligt in de lijn van de oorspronkelijke functie en biedt dus kansen om de essentiële kwaliteiten van de architectuur te behouden.' Toen Verpoest de eerste plannen zag, bleef er van dat optimisme weinig over. 'De ontwikkelaar wil uiteraard zoveel mogelijk rendabele vierkante meter creëren in de vorm van kamers. Maar daarvoor deelt hij nogal wat ruimtes op die oorspronkelijk een andere functie hadden. Ook met de organisatie en circulatie, die strak geregeld was voor patiënten, personeel en bezoekers, wordt te weinig rekening gehouden. Terwijl net die ruimtelijkheid en het concept van het gebouw-als-machine vernieuwende realisaties waren van de moderne architectuur uit de jaren 1920 en 1930.'

Het sanatorium is een radicaal modern ontwerp van Maxime Brunfaut (1909-2003). Het werd ingehuldigd in 1937, na een bouwperiode van amper dertien maanden. De opdrachtgever was niet toevallig de socialistische verze-

keringsmaatschappij La Prévoyance Sociale. Het vooroorlogse modernisme en socialisme hadden een gemeenschappelijk doel: de wereld veranderen. Brunfauts sanatorium was dan ook een *machine à guérir*, een genezingsmachine die heel praktisch en functioneel is ontworpen om tuberculose te behandelen, beheersen en uiteindelijk uit te roeien. Daartoe bracht hij alle functies onder in één groot gebouw, met een grondplan in de vorm van een asymmetrisch kruis. De patiëntenkamers en de openluchtgaleries kregen optimaal licht en lucht, ter bevordering van het kuren.

Om rendabele ruimte te creëren, wordt er bij de huidige verbouwing niet alleen binnenin verkaveld. Het agentschap Onroerend Erfgoed gaf toestemming voor een volume-uitbreiding tegen de achterzijde van het hoofdgebouw, goed voor 2000 extra vierkante meter. 'Ook daar gaat een basis-karakteristiek van de architectuur verloren', vindt Verpoest. 'De oorspronkelijke gang met buitenramen wordt zo immers een binnengang met links en rechts kamers.'

'Het is een moeilijke evenwichtsoefening tussen het behoud van erfgoedwaarden en de nieuwe bestemming', zegt Inge Debacker, erfgoedconsulent bij de afdeling Onroerend Erfgoed. 'Het sanatorium is een toonbeeld van de functionalistische stroming binnen het modernisme. Het had een zeer specifieke functie, en daar is de hele architectuur rond geconcentreerd. Die was dus niet bedoeld om lang bewaard te blijven. Dat merk je ook aan de afwerkingsmaterialen, die duidelijk niet gemaakt zijn om lang mee te gaan. Om de erfgoedwaarde volledig te behouden, zou je er weer een sanatorium van moeten maken. Wat natuurlijk niet kan, al was het maar omdat tuberculose in onze streken uitgeroeid is. In dat opzicht sluit een seniorenverblijf met serviceflats nog het best bij de oorspronkelijke functie aan.' Debacker nuanceert ook de impact van de aanpassingen: 'Elementen die belangrijk waren bij de circulatie, zoals de vestibule en de trappenhal, blijven bewaard. De uitbreiding met nieuwbouw was nodig, anders zou het project niet doorgaan en was het gebouw nu nog altijd aan het verkommeren.'

Gebouwd tussen augustus 1936 en september 1937

152 bedden voor tbc-patiënten uit de arbeidersklasse

1940-1945: Oorlogshospitaal, uitbreiding naar **235 bedden**

1952: Eerste medicatie tegen tuberculose

1968: Tombeek wordt algemeen ziekenhuis

1987: Sluiting

1992: Bescherming als monument

2009: Verkocht aan Tombeekheide nv

2010: Akkoord over herbestemming

2011: Start restauratie en verbouwing tot rusthuis met serviceflats

Restauratiepremie Vlaamse overheid: **1,6 miljoen euro**

Geraamde restauratiekosten: **22 miljoen euro**

2013: Vermoedelijke datum ingebruikname

Maar het nieuwe volume komt op een plaats waar dat visueel het minst storend is. Behalve die uitbreiding zijn de meeste aanpassingen trouwens reversibel. Als de nieuwe functie ooit op haar beurt niet meer voldoet, kunnen we dus teruggaan naar de oorspronkelijke toestand.'

Opblazen

Volgens Luc Verpoest is het dossier echter van meet af aan verkeerd aangepakt. 'Akkoord, het sleept al zo lang aan dat het hoog tijd wordt voor een herbestemming. Maar als dat leidt tot een gebouw dat wel beantwoordt aan de hedendaagse economische en functionele eisen maar er fundamenteel anders uitziet, dan heb je op vlak van monumentenzorg geen resultaat geboekt. Een monument pas je niet aan de nieuwe functie aan, het moet andersom: je kiest een functie die maximaal het oorspronkelijke karakter van het gebouw bewaart en respecteert. Dat zo iets mogelijk is, bewijst de restauratie van het eveneens modernistische sanatorium Zonnestraal in Hilversum. Ook dat was vervallen tot een ruïne, ook daar heeft een oplossing lang op zich laten wachten en was de restauratie zeer ingrijpend en duur. Maar nu is het gebouw weer helemaal in gebruik, mét maximaal behoud van ruimtelijkheid en materialen.'

Architect Brunfaut blikt kort voor zijn dood warm en koud over wat er met zijn sanatorium moet gebeuren. 'Ik hou van Tombeek, maar het mag, net zo goed als eender welk van mijn realisaties, opgeblazen worden', was zijn antwoord als modernist. 'Het is niet aan ons, levenden, om te bepalen wat er met die gebouwen moet gebeuren, niet aan mijn generatie, niet aan de jouwe.' Maar als socialist voegde hij eraan toe: 'Volksgezondheid is niet gediend met alleen maar mammoetinstellingen van 2000 bedden. In elke wijk zou een kleiner ziekenhuis moeten zijn. In zo'n gezondheidszorg zou Tombeek nog zeer goed een functie kunnen hebben.' Het is anders uitgedraaid. ■

BRONNEN: HET PALAIS OP DE HEIDE, JOHAN WAMBACQ, LUC VERPOEST & HILDE HEYNEB, ASP/AMBAG/VAL, 2009.